

УДК 327 (4-17) “20”

Л. Л. Рассоха, аспірантка кафедри міжнародних відносин,
Інститут соціальних наук, Одеський національний університет
ім. І. І. Мечникова
кімната 32, Французький бульвар 24/26, м. Одеса-58, 65058,
Україна. Телефон: 8 (067) 4817405, e-mail: mleo@farlep.net.

ВИМІРИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ПІВНІЧНОЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВ У ПОСТБІПОЛЯРНИЙ ПЕРІОД

В статті розглянуто виміри зовнішньої політики п'яти держав, що складають регіон Північної Європи. Поряд з традиційними для північноєвропейських держав досліджуються нові виміри, що з'явилися лише в постбіполярний період, такі як “субрегіональний” та “міжрегіональний”. Наше завдання складається не лише в розгляді та характеристиці вимірів зовнішньої політики країн регіону, але також в їхньому співвідношенні. Подібний аналіз дозволяє з великим ступенем вірогідності прогнозувати зовнішньополітичні кроки вищезазначених держав.

Ключові слова: “Північне співробітництво”, Гельсинський договір

Оцінити місце, яке посідає регіон Північної Європи в постбіполярній системі міжнародних відносин, особливо важливо у зв'язку з отриманням Україною статусу сусіда Європейського Союзу, членами якого є три нордичні держави — Данія, Фінляндія та Швеція. В випадку Норвегії мова йде про історичні зв'язки, відновлення традицій торговельно-економічного та військового співробітництва, ознайомлення з досвідом (загальновідомим є той факт, що Норвегія є найбільшим експортером та видобувачем нафти в Європі, а для України важливим є питання енергоносіїв, а також розробки раціональних, вивірених проектів відносно шельфів Чорного та Азовського морів).

Метою статті є дослідження зовнішньополітичних курсів північних держав, розгляд еволюції курсів п'яти північноєвропейських держав в нових умовах постбіполярності з огляду на зміни в складі акторів міжнародних відносин, їхні нові можливості.

Завданнями дослідження є 1) розгляд вимірів та напрямів зовнішньої політики Данії, Ісландії, Норвегії, Фінляндії та Швеції (в тому числі, двох нових вимірів — “субрегіонального” “Північного виміру” та “міжрегіонального” Балто-Чорноморського; вивчення обопільного впливу всіх вимірів).

Наступна стаття є однією з перших спроб комплексно описати та співвіднести всі виміри зовнішньої політики країн регіону Північної Європи в постбіполярний період. В своєму дослідженні автор спиратиметься на дослідження скандинавських авторів [1], [8], [9]; джерела [5], [6]; а також на наукові праці українських [2] та російських авторів [3], [7].

Зі стратегічної точки зору, регіон Північної Європи мав надзвичайну важливість в період “холодної війни”. “Сторож Балтійських проток” — Данія, “авіаносець, що неможливо потопити” — Ісландія, а також північноєвропейська держава, кордон якої був єдиним районом в Європі, де проходив сухопутний кордон між країнами НАТО та Радянським Союзом, Норвегія, складала “північний фланг НАТО” (так звана “атлантична Скандинавія”). Разом з цим, Балтика визначалась як “витягнута рука НАТО”, спрямована углиб території соціалістичних держав. У постбіполярний період ситуація докорінно змінилась, бо “сила атлантичної Скандинавії залежить від рівня військової напруги в Північній Європі, ціль посилення (збільшення) атлантичного виміру потребує стратегії напруги” [1, с. 66], а загрози, що існували до цього, під час “холодної війни”, суттєво зменшились. Увага НАТО переводилась спочатку на Балкани, пізніше на інші точки Земної кулі (що суперечить статті 6 Статуту НАТО, яка дає тлумачення категорії “територія НАТО”).

Що стосується власне Північної Європи, зовнішньополітична ситуація, визначена норвезькими дослідниками Н. Холстом та Д. Петерсенем як “північний баланс” або “поляризація” зовнішньої політики нордичних держав, припинила існування, змінилася. Як відомо, пріоритетні для Фінляндії “особливі” відносини з Радянським Союзом, що базувалися на угоді “ДСВ-48”, були також засадою фінської політики безпеки. В постбіполярний період ситуація змінилась. Лінію Паасиківі-Кекконена у зовнішній політиці Фінляндської Республіки також було змінено.

Геополітичні зміни 1990-х років ілюстрували руйнування системи попередніх зв’язків та відкривали шлях для встановлення нових форм взаємодії та взаємозалежності. Згідно з Самуелем Хантінгтоном, із завершенням “холодної війни” “оксамитова завіса” культури замінила “залізну завісу” ідеології як найсуттєвіша лінія розподілу в Європі [2, с. 101]. Для постбіполярної системи міжнародних відносин характерним є збільшення зв’язків північноєвропейських держав із міжнародною спільнотою.

Окрім традиційних для північноєвропейських держав вимірів зовнішньої політики (“універсального” (ООН та інші міжнародні організації), “атлантичного” (США, НАТО), “європейського” (або “континентального” — ЄС, Європейська Асоціація вільної торгівлі), “балтійського” та “регіонального” (“північне співробітництво” — Північна Рада та Північна Рада міністрів), в постбіполярний період посилюється “субрегіональне” співробітництво під егідою ЄС (“Північний вимір”), а також з’являється ще один новий вимір — “міжрегіональний” (“Балто-Чорноморське партнерство” або “співробітництво/регіональне партнерство за “віссю Північ-Південь”, чи “співробітництво вздовж “чорноморсько-балтійської осі”).

Дослідники-нордисти вирізняють важливі риси скандинавської ідеології, які ми маємо змогу використовувати для пояснення чи обґрунтування тих або інших зовнішньополітичних кроків, зроблених Данією, Ісландією, Норвегією, Фінляндією чи Швецією: 1) раціоналізм; 2) культ індивідуалізму, але разом з тим сильно розвинене почуття спільного, однакового з усі-

ма іншими індивідуумами сприйняття дійсності (що полегшує наявність етнічно однорідного населення в Скандинавії); 3) сильно розвинена потреба в спілкуванні, готовність до її консенсуальної форми: “неспроможність до консенсуального спілкування може виклакати звинувачення в екстремізмі. А його в Скандинавії не дуже любляють” [3, с. 241]; 4) притаманна якість використовувати корпорацію або демонстрацію, ніколи не домагатися будь-чого безпосередньо самому, не діяти *in personae*; 5) специфічний різновид, притаманний державам Північної Європи, вирішення питань шляхом переговорів (*forhandlinger*), яким тут завжди віддадуть перевагу на противагу страйкам чи силовим методам [3, с. 241].

В період “холодної війни” північні країни вперше створили координаційний центр “північного співробітництва” — Північну Раду (або спільний Скандинавський парламент) та міжурядову Північну Раду міністрів (форум для погодження позицій п’яти Північних урядів у міжнародних організаціях). Ця модифікація “північного співробітництва” спиралась на спільну скандинавську ідеологію — “скандинавський націоналізм” та “скандинавський соціал-реформізм”), а також спільну правову базу — Гельсинський договір про співробітництво. Гармонізація та уніфікація законодавства наблизила північні країни ближче одна до одної, ніж деякі штати США або членів ЄС. Поява в 1974 році в урядах північних країн міністра, відповідального за співробітництво з північними сусідами (не міністра прикордонних справ, але й не внутрішніх), ротація головування в Північній Раді та Північній Раді міністрів, а також факт представлення спільних для всіх країн регіону “північних інтересів” на міжнародній арені Президією Північної Ради змусили багатьох називати “північне співробітництво” у біполярний період “унікальним” для Європи досвідом та розглядати його як найдоречнішу інтеграційну модель в спільноєвропейському масштабі. “Північне співробітництво” — “павутинна інтеграція”: було досягнуто результатів переважно по другорядних питаннях, яких з огляду на широкий характер співробітництва виявилось багато.

На сесії у Рейк’явіку в 1996 році Північна Рада офіційно закріпила відносини із прикордонними територіями Півночі як один з напрямів своєї діяльності. Поняття “прикордонні території” включає Естонію, Латвію, Литву, а також північно-західні регіони Російської Федерації (а саме республіку Карелія, Архангельську, Калінінградську, Мурманську, Ленінградську області, місто Санкт-Петербург) [4]. На практиці подібне співробітництво здійснюється з початку 1990-х років на основі спеціальних робочих програм, що їх приймає Рада міністрів північноєвропейських країн для прикордонних територій. Головні сфери взаємодії: дотримання громадянських прав, охорона навколишнього середовища, забезпечення стійкого розвитку, зміцнення засад ринкової економіки, раціональне використання природних ресурсів, збереження культури [4].

Тричі у постбіполярний період 21 серпня 1991 року в Тампере; 18 березня 1993 року в Гельсинкі; 29 вересня 1995 року в Копенгагені) в базовий договір “північного співробітництва” — Гельсинський — вносили зміни.

Причину було пояснено в преамбулі: “прагнучи й надалі поновлювати та посилювати співробітництво між північними країнами в світлі розширення участі північних країн в процесі європейського співробітництва” [5]. Тобто зміни були обумовлені вступом до Європейського Союзу Швеції та Фінляндії. Особливо привертають увагу зміни до статей 1, 2 і 33 Гельсинського договору — правової бази “північного співробітництва”. Стаття 1 виглядає так: “Високі сторони, що домовляються, прагнуть встановити та розвинути подальше співробітництво між північними країнами... Сторони повинні проводити спільні консультації з питань, що представляють взаємний інтерес, що їх ставлять на порядку денному європейські та міжнародні конференції” [5]. Стаття 33 договору повністю виправдовує прямий зв’язок “північне”-“європейське співробітництво” (концепція Олофа Пальме “Взаємозв’язку між розрядкою напруги та укріпленням європейської безпеки і розширенням “північного співробітництва””): “Участь Високих сторін, що домовляються в співробітництві на європейському та міжнародному рівнях, надає можливість спільного отримання користі для північних громадян і компаній. Уряди північних країн несуть часткову відповідальність у цьому зв’язку за забезпечення інтересів та цінностей, що поділяють всі” [6].

В постбіполярний період Північна Рада ініціювала парламентське співробітництво за трьома “північними” напрямками: 1) балтійським; 2) арктичним; 3) баренцевим. Структура та діяльність Північної Ради стали моделлю для створення парламентської організації країн Балтії — Балтійської Асамблеї. Діяльність Північної Ради та Північної Ради міністрів в 1990-і роки була спрямована на розвиток принципово нових відносин з країнами Балтії та Росією.

В постбіполярний період збільшилась політична вага субрегіонального співробітництва, саме на ньому зараз робиться наголос. В 90-і роки ХХ століття з’явилися два підходи до цього питання: фінський та шведський. Ідею-концепцію-програму “Північний вимір” ЄС було запропоновано Фінляндією, котрій довелося в дуже короткий термін в 1997 році здійснити політичний, ідеологічний та дипломатичний демонтаж “лінії Паасиківі-Кекконена”. Цю проблему можна розглянути з точки зору трьох підходів: 1) політичного реалізму; 2) ліберально-ідеалістичної парадигми; та 3) глобалізму. За своїми наслідками для держав, що беруть участь, та субрегіональних організацій інші приклади в Європі відсутні: ця форма субрегіонального співробітництва є основою для формування іншої системи міжнародних відносин із використанням нестандартного підходу в вирішенні актуальних питань на Півночі Європи. Тим самим було здійснено новаторську спробу поглибити та розширити взаємодію країн та народів субрегіону із залученням нових суб’єктів міжнародних відносин (Латвії, Естонії, Литви, РФ).

“Північний вимір” — свідоцтво появи нових політичних технологій у сфері міжнародних зв’язків. Концепція програми відображає об’єктивну тенденцію ускладнення комплексної та багаторівневої структури зовнішніх дво- та багатосторонніх міждержавних відносин в північноєвропейсь-

кому субрегіоні. Крім цього, було активно застосовано на практиці “стратегію політичних сітей” (“political network strategy”) з метою здійснення транскордонного співробітництва та врегулювання питань, що викликають суперечки, в обхід владних державних структур [7, с. 78].

Отже, для постбіполярної системи міжнародних відносин характерною рисою є кількісне та якісне збільшення зв'язків північноєвропейських держав із міжнародною спільнотою. Розглянувши відносини п'яти північноєвропейських держав з ЄС, ми з'ясували, що з завершенням “холодної війни” 1 січня 1995 року дві нордичні країни, Фінляндія та Швеція, стали чотирнадцятим і п'ятнадцятим членами ЄС, таким чином приєднавшись до Данії, яка протягом двадцяти одного року була єдиною країною Північної Європи та членом ЄС і позиціонувала себе як міст, що поєднує Північну Радугу (“північне (регіональне) співробітництво”) та ЄС (європейська інтеграція). На посаді голови Європейського Союзу Фінляндія зробила багато для врегулювання Балканської кризи та припинення дій НАТО в Югославії. Дві північні країни — Норвегія та Ісландія — залишились поза меж Європейського Союзу, не дивлячись на те, що Норвегія в різні часи подавала чотири заяви на вступ. У випадку Норвегії та Ісландії більш сильним є “атлантичний” вимір зовнішньої політики. Шведська, датська та фінська “континентальна” орієнтація виявилась сильнішою за їхню “атлантичну”.

Три північноєвропейські країни, Данія, Ісландія та Норвегія, стали членами Північноатлантичного альянсу ще за часів “холодної війни”. Результати засідання НАТО на вищому рівні в Лондоні в 1990 році засвідчили, що після завершення біполярного протистояння часів “холодної війни” організація прагне та має спроможність до самореформування, аби відповідати новим обставинам. Норвегія та Ісландія ще до свого вступу в НАТО домовились про те, що на їхній території не буде військових баз США та НАТО в мирний час. У випадку Ісландії (база Кефлавік) все виявилось не так. В теперішній час база Північноатлантичного альянсу знаходиться лише на території Данії (Гренландія, Туле), а в пам'яті й досі залишається Гренландська атомна катастрофа часів “холодної війни”. Звертає на себе увагу і той факт, що США прийняли рішення збудувати радіолокаційну станцію “Глобус-2” поблизу російського стратегічного космодрому Плесецьк. Окрім цього, в 2001 році в США з'явився план створення Національної системи протиракетної оборони, частиною якої має стати радіолокаційна станція раннього попередження в Гренландії. Данія — перша країна-член НАТО, що дала дозвіл жінкам формувати передові військові підрозділи. Дві інші північноєвропейські країни, Швеція та Фінляндія, погодились взяти участь у програмі “Партнерство заради миру” на запрошення НАТО в січні 1994 року, а також в миротворчих операціях НАТО, зокрема на Балканах в складі миротворчих сил цієї організації в Боснії. Як в європейських, так і в атлантичних структурах, нордичні країни беруть участь за попередніми домовленостями (“*fodnoteland*”), на “особливих умовах”.

Прихильність до справи ООН — принцип, що декларують та здійснюють на практиці Данія, Ісландія, Норвегія, Фінляндія та Швеція, — “нарі-

жний камінь” зовнішньої політики держав регіону Північної Європи. Норвежець Трюгве Лі — перший Генеральний секретар цієї універсальної міжнародної організації, швед Даг Хаммаршельд — один з найвидатніших Генсеків ООН. Після завершення “холодної війни” “місіонерський імпульс” [8, с. 345] північноєвропейських держав набув нової сили. Нордичні держави відомі також завдяки наданню фінансової допомоги державам Третього світу на двосторонній, регіональній (від імені Північної Ради, тобто, спільно) та багатосторонній основах. Норвегія, наприклад, є піонером в наданні такого роду допомоги (нарівні з США та деякими в минулому колоніальними державами), цю країну визначають як “гуманітарну велику державу” [8, с. 369]. В 90-і роки ХХ століття і на початку ХХІ століття “активне сприяння” [8, с. 369] в розв’язанні міжнародних протиріч (посередницькі зусилля держав Північної Європи) та участь в багаточисленних миротворчих акціях під егідою ООН, в цілому, були успішними.

Слід зауважити, що стабілізація ситуації в Росії та на Балтиці була пріоритетним завданням для Швеції. З історичних та географічних причин Швеція розвинула плідне співробітництво з щойно отримавшими незалежність Естонією, Латвією та Литвою. 3-4 травня 1996 року в Вісбю було відкрито конференцію країн Балтійського моря, в якій взяли участь одинадцять держав. Йоран Перссон очолив роботу конференції. Уряди соціал-демократів, що перемагали на виборах в 1994 та 1998 роках, робили наголос на важливості співробітництва з балтійськими країнами. Як оголосив прем’єр-міністр Швеції Йоран Перссон в презентації програми уряду в 1998 році, “це співробітництво також стимулює “північне співробітництво”” [9, с. 124]. Він також підбив підсумок, що важливо будувати плідне співробітництво навколо Балтійського моря. Перссон заявив, що в 1999 році особливу увагу буде приділено співробітництву з Польщею. Він пообіцяв, що Швеція підтримає Польщу, Латвію, Естонію та Литву в їхніх спробах стати членами Європейського Союзу.

Прибалтійські держави приділили особливої уваги розвитку відносин з країнами Північної Європи, підкресливши наявність спільних інтересів з ними через малі розміри та географічну близькість. Як стверджує дослідник Улав Рісте, кола в Норвегії, що їх заохочують США, вважали, що скандинавські країни мають взяти на себе особливу відповідальність за безпеку та добробут прибалтійських держав. На зустрічі НАТО в верхах, що відбулась в Мадриді в липні 1997 року, прем’єр-міністр Норвегії Турб’єрн Ягланн виступав в перших рядах тих, хто закликав не зачиняти двері перед прибалтами, навіть якщо не можна включити їх до першої групи кандидатів на вступ. Практичне співробітництво в балтійському регіоні здійснюється в межах Ради країн Балтійського моря, одним з членів якого є Норвегія (що не має виходу до Балтійського моря).

На початку 1990-х років комерційні контакти Фінляндії з її південним сусідом — Естонією також різко збільшились.

В постбіполярний період з’явився ще один новий — “міжрегіональний” вимір (“Балто-Чорноморське партнерство” чи “регіональне партнерство /

співробітництво за “віссю Північ-Південь”, або співробітництво вздовж “чорноморсько-балтійської осі”). Динаміку міжрегіональному співробітництву надала Україна, ініціювавши проведення в 1999 році в Ялті міжнародної конференції на вищому рівні “Балто-Чорноморське співробітництво: в XXI сторіччя без ліній розподілу в Європі”.

Отже, для постбіполярної системи міжнародних відносин характерною рисою є кількісне та якісне збільшення зв’язків північноєвропейських держав із міжнародною спільнотою. Окрім традиційних для північноєвропейських держав вимірів зовнішньої політики (“універсального” (ООН та інші міжнародні організації), “атлантичного” (США, НАТО), “європейського” (або “континентального” — ЄС, Європейська Асоціація вільної торгівлі), “балтійського” та “регіонального” (“північне співробітництво” — Північна Рада та Північна Рада міністрів), в постбіполярний період посилюється “субрегіональне” співробітництво під егідою ЄС (“Північний вимір”), а також з’являється ще один новий вимір — “міжрегіональний” (“співробітництво вздовж “чорноморсько-балтійської осі”).

Прихильність до справи ООН залишається “наріжним каменем” зовнішньої політики держав регіону Північної Європи. В випадку Норвегії та Ісландії в постбіполярний період більш сильним є “атлантичний” вимір зовнішньої політики. Шведська, датська та фінська “континентальна” орієнтація виявилась сильнішою за їхню “атлантичну”. Як в європейських, так і в атлантичних структурах, нордичні країни беруть участь на “особливих умовах”.

Зміни, що вносились у договірно-правову базу “північного співробітництва”, були обумовлені вступом Швеції та Фінляндії до ЄС. Стаття 33 Гельсінського договору повністю виправдовує прямий зв’язок “північне”-“європейське співробітництво” (концепція Олофа Пальме “Взаємозв’язку між розрядкою напруги та укріпленням європейської безпеки і розширенням “північного співробітництва”). Участь Данії, Ісландії, Норвегії, Фінляндії та Швеції в співробітництві на європейському та міжнародному рівнях надає можливість спільного отримання користі для північних громадян і компаній. Стабілізація ситуації в Росії та на Балтиці була пріоритетним завданням для Швеції, тому збільшилась політична вага субрегіонального співробітництва, саме на ньому зараз робиться наголос. Це співробітництво, на думку північноєвропейських політиків та політологів, також стимулює “північне співробітництво”.

Література

1. Тунадер О. Геополитика на Севере: скандинавский треугольник силы // *Международная жизнь*. — 1997. — № 5. — С. 66-69.
2. Мадіссон В. В., Шахов В. А. Сучасна українська геополітика: Навч. посібник. — К.: Либідь, 2003. — 176 с.
3. Исаев М. Механизм государственной власти в странах Скандинавии. — М.: ОАО Издательский дом “Городец”, 2004. — 400 с.
4. О Северном Совете // www.norden.org/nr/uk/3-1-4-0-om_nr.asp?m=upper 2&lang=6.
5. The Helsinki Treaty on Cooperation between Denmark, Finland, Iceland, Norway and Sweden (with amendments) // www.norden.org (from the official cite of the Nordic Council).
6. Хельсинский договор о сотрудничестве между Данией, Финляндией, Исландией, Норвегией и Швецией // www.eulaw.edu.ru/documents/legislation/eur_int_law/Nordic.htm.
7. Воронов К. Северное измерение: затянувшийся дебют // *Мировая экономика и международные отношения*. — 2003. — № 2. — С. 76-86.
8. Ристе У. История внешней политики Норвегии: Пер. с англ. — М.: Издательство “Весь мир”, 2003. — 416 с.
9. Johnsson H-I. Spotlight on Sweden. — Stockholm: The Swedish Institute, 1999. — 256p.

Л. Л. Рассоха

Одесский Национальный университет им. И. И. Мечникова,
Институт Социальных Наук, отделение международных отношений,
к. 32, Французский бульвар 24/26, г. Одесса-58, 65058, Украина.
Тел. 8 (067) 4817405, e-mail: mleo@farlep.net.

ИЗМЕРЕНИЯ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ СЕВЕРОЕВРОПЕЙСКИХ ГОСУДАРСТВ В ПОСТБИПОЛЯРНЫЙ ПЕРИОД

Резюме

Данная статья рассматривает измерения внешней политики пяти государств, формирующих регион Северной Европы. Наряду с традиционными исследуются и новые, появившиеся только в постбиполярную эпоху измерения, такие как “субрегиональное” и “межрегиональное”. Задача состоит не только в рассмотрении и характеристике измерений внешней политики, но и в их соотношении. Подобный анализ позволит с определённой долей вероятности прогнозировать внешнеполитические шаги вышеназванных государств.

Ключевые слова: “северное сотрудничество”, Хельсинский договор, “Северное измерение” ЕС, Балто-Черноморское межрегиональное сотрудничество, измерение внешней политики

L. L. Rassokha

Odessa Mechnykov National University, Institute of Social Science,
International Relations Department.

Room 32, 24/26 French Boulevard, Odessa-58, 65058, Ukraine.

Tel.: 8 (067) 4817405, email: mleo@farlep.net.

**NORDIC EUROPE: FOREIGN POLICY DIMENSIONS IN THE
POSTBIPOLAR ERA**

Summary

The foreign policy dimensions of the five states that form the region of the Northern Europe are being viewed in this article. Together with the traditional for Nordic states foreign policy dimensions two new ones that have emerged during the postbipolar rivalry period “the subregional” and “the inter-regional” one are being studied. The goal combines the research and characterization of the foreign policy dimensions of the states belonging to the region as well as their comparison and correlation. Such an analysis allows us to prognosticate the future foreign policy steps that the above mentioned countries might take.

The Key Words: “Nordic Cooperation”, The Helsinki Treaty, The EU Northern Dimension, Black Sea — Baltic Inter-regional Cooperation, The Foreign Policy Dimension